

Пољска у XVIII веку

Просветитељство у пољској култури и књижевности (пољ. *oświecenie*) временски обухвата, бар према данас углавном стабилizadoваној дефиницији, период од осам деценија – од почетка 40-их година XVIII века па до ро-

- 1 Први пут објављено у: *Досијејев врџи: Годишњак задужбине „Досијеј Обрадовић“*, (2015) 3, 57–90.
- 2 Засад једину ширу информацију о пољском просветитељству и И. Красицком на српском језику дала је Љ. Росић (2013: 93–106; 115–120).

мантичарског прелома 1822. године. Овако широк временски обухват подразумева како прве наговештаје и усамљена прегнућа, тако и доба зрелог просветитељства као програмског и институционализованог културног деловања и, напослетку, доба стерилног епигонства и прелазних појава које припремају нову стилску формацију. Просветитељство *sensu stricto* подудар се пак с епохом владавине последњег изборног пољског краља Станислава II Августа Поњатовског (1764–1795).

Ова комплексна формативна епоха у пољској култури неодвојив је део необичне, али трагичне судбине пољског народа и његове државе у XVIII веку, те не би било сувишно представити контекст у којем се пољско просветитељство развијало – пре упркос, неголи благодарећи историјским приликама.

1.

У свом вишевековном историјском развоју пољско-литавска унија, племићка Република обају народа (*Rzeczpospolita Obojga Narodów; Res Publica Utriusque Nationis*) ушла је у XVIII век као изборна монархија, конфедеративно уређена, с јаком олигархијском влашћу која је тежила максималној децентрализацији и слабом, готово симболичном улогом монарха, што је, све заједно, земљу постепено довело у позицију страног протектората.³

Пољско племство, шљахта (пољ. *szlachta*), била је једини политички чинилац, једини извор власти и једини „политички народ“ у овој држави. Парламент, *Сејм*, који је у свему ограничавао извршну власт, биран је по принципу територијалног заступништва – мале земаљске скупштине (пољ. *sejmiki*) бирале су своје посланике у велики Сејм, који се сазивао било ради избора новог владара (тзв. *sejm konwokacyjny*), било ради вр-

3 У овом одељку ослањамо се на: Samsonowicz 1973; Gierowski 1985a; 1985b.

шења редовне законодавне власти. Један од темељних принципа тзв. „златне слободе“ међу шљахтом био је принцип једнакости. Најсиромашнији шљахтић, чак и онај који је сам сејао и жњео, па и онај који је служио на магнатским дворовима, имао је иста политичка права као и великаш. Отуд је, као посланик у Сејму, имао право да се позове на угроженост „златне слободе“ и уложи тзв. *liberum veto*, тј. да забрани доношење ове или оне скупштинске одлуке. Улагање вета доводило је до распуштања Сејма, анулирања свих на њему донетих одлука, као и до мукотрпног и дуготрајног сазивања новог. У пракси то, међутим, није био израз изворне политичке и парламентарне слободе, већ моћан инструмент у рукама великаша или експонената других држава, који су куповали гласове ситне шљахте и тако опструирали сва настојања извршне власти да колико-толико консолидује расточену државну грађевину.

Разне котерије и интересне групе, најчешће у служби или моћних великаша у Пољској и Литви, или заинтересованих страних сила (нпр. Шведске, Пруске, Русије, Аустрије), вршиле су притисак да се на пољски престо доведе ова или она личност. Краљ се бирао доживотно.

После смрти Јана III Собјеског 1696. године – уз краткотрајне, епизодичне периоде владавине пољског електа Станислава Лешчињског (1704–1709; 1733–1736) – Пољском су владали представници саксонске владарске куће Ветина – Август II Јаки и Август III Сас.

Земља је у том периоду, као последица Великог северног рата (III северни рат 1700–1721), грађанских ратова (1704–1706. и 1733–1736), али и дуготрајне економске кризе у другој половини XVII века, била потпуно исцрпљена и разорена, грађанство се истопило и свело тек на трећину свога броја у претходним вековима, сељаштво је веома осиромашило и готово сасвим претворено у робље. Знаци постепеног опоравка економије и културе наступили су тек у доба владавине Августа III

(1736–1763), обележене дуготрајним миром који је, с друге стране, плаћен урушавањем међународног значаја и угледа земље, као и њених унутрашњих политичких прилика. Од 1736, када је одржан тзв. „пацификациони“ сејм којим се завршио грађански рат око наслеђа пољског трона, више *ниједан* сејм није успешно одржан, тј. сваки је распуштен уз употребу института *liberum veto* – све до „конвокационог“, изборног 1764.

Био је то за многе честите људе и родољубе знак за узбуну, али сваки напор да се држава реформише и стане на ноге паралисала је политичка анархија. У политичкој и културној историји доба владавине двојице Ветина назива се популарно периодом „саксонске ноћи“, што у основи и није далеко од истине.

Међутим, ни владавина Станислава II Августа – када је дошло до процвата културе под утицајем снажне просветитељске акције – у политичкој историји ни издалека није била срећно време. Само неколико година после краљевог крунисања почео је кобан низ догађаја: 1768. подигнута је тзв. Барска конфедерација (велики устанак католичке шљахте против краља и руског војног присуства у Пољској), затим, исте године, избио је крвави тзв. хајдамачки устанак у украјинским областима западно од Дњепра које су улазиле у састав пољске племићке републике, да би 1772. дошло до прве поделе Пољске између Русије, Аустрије и Пруске. Између 1788. и 1791. заседао је велики реформски, тзв. Четворогодишњи сејм, чији је резултат било доношење слободоумног Устава од 3. маја 1791. То је био разлог за побуну незадовољника, тзв. Тарговичку конфедерацију, а као њена последица – Устав је оборен, Пољска побеђена у рату с Русијом 1792. и земља 1793. други пут подељена. Уследио је потом Кошћушков устанак 1794, а по његовом угушењу и коначна, трећа подела Пољске 1795, када ова држава задуго нестаје с политичке карте Европе. Институције културног живота, парадоксал-

но, надживеле су пропаст државе, а настајале су и нове, обезбеђујући пољском народу културни идентитет и под наметнутом влашћу трију туђих држава.